

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 2, Sayı 2, Yaz/Haziran 2022

BRZEZINSKI'NİN ARDINDAN GÜNCEL TÜRKİSTAN JEOPOLİTİĞİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

After Brzezinski Re-Thinking Current Turkistan Geopolitics

Araştırma Makalesi • Research Article

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Giresun Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Giresun/TÜRKİYE

yalcinsarikaya@hotmail.com

0000-0002-4164-8028

Mustafa Kemal ÖZTOPAL

Giresun Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD

Giresun/TÜRKİYE

mustafaoztopal@gmail.com

0000-0002-0717-7859

Geliş Tarihi/Received: 10.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 24.05.2022

Atıf/Citation

Sarıkaya, M., Öztopal, M.K. (2022). Brzezinski'nin Ardından Güncel Türkistan Jeopolitiğini Yeniden Düşünmek. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (2), 141-174.

Kamu Yönetimi Enstitüsü

Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Türkistan terimi tarihte daha geniş bir coğrafya için kullanılmakla birlikte dar anlamda SSCB'den bağımsızlıklarını kazanan beş devletten (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan) oluşan bölgeyi tanımlamaktadır. Bu bölge 19. yüzyıla kadar muhtelif Türk devlet ve hanlıklarının idaresinde olmuş, 19. yüzyıldan itibaren ise Rus Çarlığı ve İngiltere arasındaki mücadeleye konu olmuştur. Moskova'nın bölgedeki hâkimiyeti, 20. yüzyıl başında sarsılmış ancak SSCB ile pekiştirilmiştir. 1991'e kadar süren Sovyet hâkimiyetinin ardından, ABD merkezli Batı dünyası bölgeye yeniden ilgi duymuş ve bölgeye dönük bu ilgi, burayla ilgili Batılı yazına güçlü biçimde tesir etmiştir. Bunların içinde ABD'nin Avrasya'da varlığını Amerikan dış politikası için önceleyen isimler dikkat çekmektedir. ABD eski Ulusal Güvenlik danışmanlarından Zbigniew Brzezinski Büyük Satranç Tahtası adlı eserinde bölgede ilk defa bir bölge dışı gücün yani ABD'nin etkili olma ihtimalinin heyecanıyla çeşitli öngörü ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu eserin yazılışının üzerinden çeyrek asır geçmiş ve bu süre zarfında Avrasya'da pek çok değişim yaşanmıştır. Türkistan ya da kendi ifadesiyle Orta Asya da, 2017'de vefat eden Brzezinski'nin perspektifinde önemli bir yere sahiptir. Avrasya'yı ABD için en önemli jeopolitik ödül olarak gören yazarın mezkûr eserinin aradan geçen çeyrek asrın ardından Türkistan odaklı olarak yeniden değerlendirilmesi bölge araştırmacılarına perspektif katkısında bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Jeopolitik, Büyük Satranç Tahtası, Rusya, Brzezinski, Eurasia

Abstract

Although the term Turkestan has been used for a wider geography in history, it narrowly defines the region consisting of five states (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Tajikistan) that gained their independence from the USSR. This region was under the administration of various Turkish states and khanates until the 19th century, and from the 19th century it was the subject of the struggle between the Russian Tsardom and British Empire. Moscow's dominance in the region was shaken at the

beginning of the 20th century, but consolidated with the USSR. After the Soviet domination that lasted until 1991, the US-centred Western world took an interest in the region again, and this interest in the region strongly influenced the related Western literature. Among them, the names that prioritized the USA's Eurasian presence for the American foreign policy draw attention. Zbigniew Brzezinski, a former US National Security Advisor, makes various predictions and evaluations with the excitement of the possibility of an extra-regional power, namely the US, to be effective in the region for the first time in his work called "The Grand Chessboard". A quarter of a century has passed since the publishment of this work, and during this time, many changes have occurred in Eurasia. Turkestan, or as he put it, Central Asia also has an important place in the perspective of Brzezinski, who passed away in 2017. The re-evaluation of the aforementioned work of the author, who sees Eurasia as the most important geopolitical award for the USA, after a quarter of a century, with a focus on Turkestan, will contribute to the perspective of the researchers of the region.

Keywords: Turkestan, Geopolitics, The Grand Chessboard, Russia, Brzezinski, Eurasia.

Giriş

Türkistan yüzyıllardan bu yana dünya medeniyetine yön veren ve büyük imparatorlukların kurulduğu bir coğrafyayı içine almaktadır. 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren bölgeye Kazak ve Özbek Hanlıkları egemen olmuş; 18. ve 19. yüzyılda Rus işgalinin ardından bölgede yeni bir idari yapılanmaya gidilerek Özbek, Türkmen, Kırgız ve Taciklerin yaşadığı yerlerde *Türkistan Genel Valiliği*; Kazakların yaşadığı kuzey topraklarında ise *Bozkır Genel Valiliği* kurulmuştur (Hekimoğlu, 2018: 57). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin kurulması ile birlikte Sovyet idarecileri tarafından Türkistan çok daha dar bir alanı tanımlamak için kullanmış hatta Türkistan ismi 1920'lerden itibaren Sovyet literatüründen tamamen çıkarılarak bu coğrafya için Merkez Asya (Orta Asya) ismi kullanılmaya başlanmıştır.

Sovyet idarecileri bu politikasıyla ortak tarih, dil, din ve kültüre sahip devletleri birbirinden izole etmeyi amaçlamıştır.

SSCB'nin dağılmasından sonra bölgeyi yakın çevresi ve öncelikli alan olarak tanımlayan Rusya ile bölgede özellikle 1991'den bu yana aktif olan Çin, Türkistan isminden rahatsızlık duydukları için hâlen Orta Asya ismini kullanmaktadırlar. Özellikle bu iki gücün Türkistan isminden rahatsızlık duyması tıpkı SSCB dönemindeki gibi bu ülkeleri olabildiğince fazla coğrafi bölgeye ayırma politikası ile açıklanabilir. Yaygın olarak Türkistan Batı ve Doğu hatta Güney Türkistan (Afganistan) olarak adlandırılmaktadır. Batı Türkistan olarak adlandırılan bölge Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsız birer devlet olan Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dan oluşmaktadır. Tacikistan'ı coğrafi olarak Türkistan'da bulunduğu, Özbekistan'a ve Kırgızistan'a komşu olduğu ve içinde büyük miktarda Türk barındırdığından dolayı bu alan içinde görmek yanlış olmaz. Doğu Türkistan ise Çin'in kontrolü altındaki Sincan Uygur Özerk Bölgesi'dir (Yılmaz, 2013: 139).

Türkistan hem klasik hem de çağdaş jeopolitik teorilerin kalbini oluşturan Avrasya'nın merkezinde yer almaktadır. Klasik jeopolitikçi İngiliz Mackinder, Kara Hâkimiyet Teorisi'nin merkezine Kalpgâh adını vererek Kalpgâh'ı Avrasya'nın merkezine oturtmuş ve Kalpgâh'ı kontrol edenin dünyayı kontrole edeceğine vurgu yapmıştır. Onun çizdiği haritada bu bölge *pivot area* olarak ifade edilmekteydi. Ona göndermede bulunarak merkezin değil kenarın yani *Rimland*'in önemine işaret eden ABD'li siyaset bilimci Spykman'ın *Heartland*'i de Türkistan'ı kapsamaktaydı. Spykman'ın düşünceleri iki kutuplu dönemin Amerikan stratejisine damga vuran çevrelemenin nüvesini oluşturmuştu.

Çağdaş jeopolitik teorilere bakıldığında da Türkistan ve merkezî Asya'nın dikkate alındığı görülür. ABD ve Rusya merkezli iki öncü jeopolitik düşünürü olarak hem Z. Brzezinski hem de A. Dugin tezlerinin odağına (Türkistan'ı içeren) Avrasya'yı koymuşlardır. Bu bağlamda, alan araştırmacıları tarafından; hem ABD hem Rusya için Türkistan coğrafyası öncelikli jeopolitik amaçları gerçekleştirmek bakımından hayati hedefler

olarak okunmuştur. 20. yüzyılda Türkistan coğrafyasında SSCB ve İngiltere arasında cereyan eden ve *Büyük Oyun* adı verilen mücadelenin SSCB'nin dağılması ile birlikte ABD ve Çin'in de katılımıyla *Yeni Büyük Oyun* olarak formatlanması yine bölgenin jeopolitik öneminden ileri gelmektedir. Tarihî İpek Yolu'nun merkezinde yer alması, geçmişten günümüze doğu ile batı arasında bir köprü konumunda olması ve sahip olduğu enerji/yer altı kaynakları, büyük güçlerin ve/veya küresel aktörlerin bölge üzerinde neden etkin olmaya çalıştığını net olarak açıklamaktadır (Aydın, 2015: 2).

Bu bölgeye yönelen Batı ilgisini anlamak bakımından, bu çalışmaya esas teşkil etmek üzere Amerikan jeopolitik geleneğinin önemli bir temsilcisi olarak Brzezinski seçilmiştir. Bunun birkaç nedeni var. Her şeyden önce, ABD bugün, 1991'deki gibi rakibini mağlup etmiş ve gücünün zirvesinde olan bir aktör olmasa da, pek çok bakımdan küresel üstünlüğü süren bir aktördür. ABD'nin bölgeye ilişkin stratejik tercihlerinin anlaşılması önemlidir. Brzezinski, ABD dış politika karar süreçlerinde etkin olan ve bilhassa Soğuk Savaş döneminde bu devletin Avrasya yaklaşımını şekillendiren bir ekolü temsil etmektedir. Bu ekolün temsilcileri çoğunlukla Doğu Avrupa kökenli olan ve kategorik olarak Avrasya'daki Rus hâkimiyetini öncelikli tehdit olarak gören bir bakış açısına sahiptirler. SSCB'nin dağılması sonrasında bu istikamette en yüksek vazifeye Prag doğumlu Amerikalı, eski Dışişleri Bakanı Madeleine Albright gelmiştir. Bill Clinton hükümetinde bakan olan Albright, geçmişte Brzezinski'nin tedrisinden geçmiş ve onun Ulusal Güvenlik Konseyi ekibinde yer almış bir isimdir. Joe Biden başkanlığındaki Amerikan kabinesinin Dışişleri Bakanı Blinken de, Clinton ve Bush hükümetlerinde aynı çizgide çalışmış bir diplomattır.

Bu itibarla, çalışmanın ilk bölümünde Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtasında Türkistan'ın nasıl görüldüğü ele alınarak Türkistan devletlerine bakışı tahlil edilecektir. İkinci bölümde Putin dönemi ile birlikte Türkistan'ın Moskova için yenilenen/yükselen anlamı izah edilecektir. Üçüncü bölüm, dünya siyasetinde yükselen bir güç olarak göze çarpan Çin'in Türkistan siyasetine yoğunlaşacaktır. Çalışmanın son bölümünde Brzezinski'nin

ölümünden sonraki dönemde Türkistan devletleri içinden yansıyan gelişmelerin analizi yapılacaktır.

1. Brzezinski'nin “Büyük Satranç Tahtası”nda Türkistan

Brzezinski, Varşova doğumlu olsa da, ailesi günümüz Ukrayna'sının Ternopil Oblastındaki Brejani (Brezhany) şehrindeydir. Dolayısıyla hem Polonya hem Ukrayna kökenli sayılmalıdır. Kanada'daki McGill Üniversitesi'nde Sovyetlerdeki muhtelif milliyetler hususunda yüksek lisans tezi hazırlamış, Doktora öğrenimini de yine Sovyetler üzerine tamamlamıştır. Kolombiya Üniversitesi'nde Komünizm Araştırmaları Enstitüsünde yöneticilik yapmıştır. ABD ve dünya siyasetindeki etkisi üzerine çokça spekülasyonlar yapılan CFR (Council on Foreign Relations) ve Bilderberg Grup üyesi olmuştur. 1977-1981 yılları arasında dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter'in Ulusal Güvenlik Danışmanı görevini yürütmüştür. Sovyetler'in çevrelenmesi ve Çin Halk Cumhuriyeti ile yakınlaşma/normalleşme taraftarlığı ve etkisiyle hatırlarda kalmıştır. Uluslararası ilişkilere bakış açısı realist okul ve görüşlerini belirleyen çerçeve jeopolitik yaklaşımlar olmuştur. Brzezinski “*Avrasya ABD için en önemli jeopolitik ödüldür*” savıyla ABD'nin Avrasya'da aktif bir politika yürütmesi gerekliliğine işaret eden öncü isimlerindedir. 26 Mayıs 2017'de hayatını kaybeden Brzezinski'nin Avrasya ile ilgili tespitleri hâlen alan yazınında yer bulabilmektedir.

Brzezinski, Türkistan'ın bulunduğu sahayı (Afganistan'ı da içerecek biçimde) *Avrasya Balkanları* olarak adlandırmıştır. Ona göre *Avrasya Balkanları* dokuz ülkeyi içerir: Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Afganistan. Görüldüğü üzere bu devletlerden beşi bugünkü Türkistan coğrafyasında yer alırken Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Kafkasya'da bulunmaktadır. Brzezinski'ye göre birer Sovyet Cumhuriyeti olarak kuruluş yıllarında bu devletlerin sınırları Sovyet idarecilerinin arzu ve çıkarları doğrultusunda çizilmiştir. Brzezinski bu coğrafyayı etnik bir mozaik olarak tanımlar. Kastettiği, günümüz Türkistan devletleri dâhil bu eski Sovyet cumhuriyetlerinin etnik unsurlarının mevcut sınırların dışına taşan

karmaşıklıdır. Moskova, SSCB dağılırken bu devletlerin bir bütün olarak değil ayrı devletler olarak bağımsızlık kazanmasını arzulamış, Türkistan devletlerinin bir Türkistan birliği fikrine veya Kafkasya devletlerinin bir Kafkas birliği fikrine şiddetle karşı çıkmıştır (Brzezinski, 2014: 178-179). Böylece bu devletlerin büyük kısmı bağımsızlıklarını kazandıklarında bölgesel işbirliğinden uzak kalarak devlet inşası sorunu ile daha fazla mücadele edecekler, bu da SSCB'nin devamı olan Rusya Federasyonu'nun bu ülkeler üzerindeki nüfuzunu korumaya ve geliştirmesine yardımcı olacaktır.

Her ne kadar kurumsal nitelikleri yüksek, etkin bölgesel örgütlere dönüşmemiş olsalar da, Türkistan devletleri arasında ikili ve çok taraflı bütünleşme girişimlerinin olduğunun da altını çizmek gerekir. Ocak 1993'te Taşkent'te toplanan beş liderin “Ortak Pazar için Beş Orta Asya Devleti Protokolü”, 30 Nisan 1994'te Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın imzaladığı “Çolpon-Ata'da Entegre Ekonomik Alanın Oluşturulmasına İlişkin Antlaşma” 30 Mayıs 1996'da Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın imzaladıkları “Ebedi Dostluk Antlaşması”, 1998'de oluşturulan “Orta Asya Ekonomik Topluluğu” ilk sonuç veren girişimler olarak hatırlanmalıdır. Orta Asya Ekonomik Topluluğu, 2001 Taşkent toplantısında Orta Asya İşbirliği Örgütü'ne dönüşmüştür.

Bütün bu gelişmelerde Nazarbayev'in özel şahsi girişiminin etkisine de işaret etmek gerekir (Şahin, 2021: 26-29). Nazarbayev 18 Şubat 2005'te Türkistan devletlerine “Ortalık Asya Devletler Birliği” kurma çağrısında bulunup “Ebedi Dostluk Antlaşması”nın bunun sağlam bir temeli olabileceğini belirtmişti (Sarıkaya, 2019: 387). Fakat küresel gelişmeler bölgesel ilişkilerin kaderini bu süreçte de tayin etmiştir. 11 Eylül 2001'den itibaren uluslararası sistemde öne çıkan güvenlik endişesinin bölgeye yansımaları çok etkili olmuş, Putin Rusya'sı bu atmosferi iyi değerlendirmiştir. Öte yandan yanı başındaki Afganistan'ın yeniden savaş arenasına dönmesiyle, Kerimov Özbekistanı'nın daha güvenlikçi adımlar atmaya başladığı görülmüştür. Tacikistan ve Kırgızistan da tahsis edecekleri üslerle gündeme gelmişlerdir. Rusya ise ABD'nin terörle mücadele gerekçelerine karşı çıkmak yerine “fundamentalizm” ortak paydasından yararlanmayı, Türkistan devletlerinin kurdukları girişimlerin de içine dâhil

olmayı seçmiştir. Böylece Türkistan'da bölgesel kurumsallaşma girişimleri bir bakıma akim kalmıştır.

Rusya'nın bu politikasına ek olarak bu devletler 90'lı yılların başında bağımsızlıklarını ilan ettiğinde bünyelerinde önemli oranda Rus nüfusun yaşamaya devam ettiğini ve hatta birçoğuna daha sonra Rusya tarafından pasaport verildiğini hatırlamak gerekir. Nitekim Rusya'nın bu politikası 2000'li yıllarda daha görünür biçimde uygulanmıştır. 2008'de Gürcistan ve daha sonra 2014'te Kırım'a Rusya tarafından müdahale edilirken resmî gerekçeler arasında Rus etnik nüfusa yönelik uygulamalar da yer almıştır. Hatta Rusya Kırım'da müdahale ile sınırlı kalmayarak Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Akyar'ı (Sivastapol) yasa dışı olarak ilhak ve kendi federal bölgesi ilan etmiştir.

Brzezinski'nin Satranç Tahtasında Türkistan devletleri içinde Kazakistan ve Özbekistan'a özel yer ayrılmaktadır. Buna göre Kazakistan bölgesel bir kalkandır. Kazakistan'ın coğrafi büyüklüğü ve konumu diğer Türkistan devletlerini Rusya'nın fiziksel müdahalesinden korur. Burada iki husus ön plana çıkmaktadır. İlki bu devletlerden sadece Kazakistan'ın Rusya'ya sınır komşuluğunun olmasıdır. İkincisi ise Kazakistan'ın özellikle kuzey kesiminde yer alan etnik Ruslardır. Ruslar (eserin yazıldığı tarih itibariyle) Kazakistan'ın yaklaşık %35'ini oluşturur. Bu bağlamda Kazakistan Brzezinski'nin *etnik kazan* tanımına da en uygun ülke haline gelmektedir. Yine o tarihte, Rusların haricinde nüfusun %20'si de Kazak olmayanlardan oluşmaktadır. Brzezinski, bu Rus nüfus konsantrasyonunu, muhtemel bir Rus-Kazak gerginliğinde bölgesel ayrılmayı beraberinde getirme potansiyelinde görür (Brzezinski, 2014: 183). Kazakistan'ın toplam nüfusu içindeki etnik Rus oranı 1989'daki %38 oranından %19'a gerilese de, Brzezinski'nin işaret ettiği etnik demografik çeşitlilik bir risk olmayı sürdürmektedir.

Brzezinski Özbekistan'ı Türkistan'daki bölgesel liderlik için en önemli aday olarak tanımlar. Çünkü Özbekistan nüfusu daha yoğun ve homojen yapıdadır. Özbekistan her ne kadar Kazakistan kadar zengin doğal kaynaklara sahip değilse de gerek demografik yapısı gerekse de Kırgızistan, Tacikistan

ve Afganistan gibi Türkistan'ın diğer ülkelerinde fazla sayıda Özbek vatandaşının yaşıyor olması Özbekistan'ı ön plana çıkaran unsurlardır. Buna ek olarak Özbek liderlerinin derin bir tarihî varlıktan yola çıkarak kendilerini Türkistan'ın çekirdeği olarak tanımlamaları Özbekistan'ı post-modern milliyetçiliğin gelişiminde lider yapmakta ve bu da diğer Türkistan devletlerinde tedirginlik yaratmaktadır. Her ne kadar Rus etnik grup bir tehdit unsuru oluşturmaya da Özbekistan etnik gerilimden kurtulabilmiş değildir. Özbekistan'ın güneyinde ve tarihî-kültürel öneme sahip Buhara çevresinde yer alan Tacik nüfus Moskova tarafından oluşturulan sınırları kabul etmemekte ve buna karşılık Tacikistan ve Kırgızistan'ın güneyinde yer alan yoğun Özbek nüfusu işleri daha da karmaşık hale getirmektedir (Brzezinski, 2014: 184-185).

Ona göre Türkmenistan etnik olarak daha sorunsuzdur. Ayrıca coğrafi konumu diğerlerine nazaran daha korunaklı bir yapıya sahip ve Rusya'dan uzakta yer almaktadır. Bu durum Rusya'dan diğerlerine oranla daha uzak durmasını sağlar. Brzezinski'ye göre Türkmenistan jeopolitiği açısından İran ve Özbekistan Rusya'dan daha önemlidir. Özellikle en büyük ihracatı olan doğal gazın taşınması anlamında devam eden ve tamamlanan projeler Türkmenistan için İran'ın önemini ortaya çıkarmaktadır (Brzezinski, 2014: 185). Aradan geçen zamanda, Türkmenistan açısından bugün önemli bir dış ticaret partneri olan Çin'in önemi dramatik düzeyde artmış ve Türkmenistan'ın toplam ihracatında Çin'in payı %80'in üzerine çıkmıştır.

Brzezinski'nin tabiriyle *Avrasya Balkanları* içerisinde yer alan bir diğer devlet olan Kırgızistan, Türkistan coğrafyasındaki diğer devletler gibi yoğun bir enerji rezervine sahip olmasa da zengin mineral yataklarına ve Türkistan'ın İsviçre'si olarak adlandırılabilir doğal güzelliğe sahiptir. Jeopolitik olarak Kırgızistan'ı Çin ve Kazakistan'ın arasında sıkışmış olarak nitelendiren Brzezinski, Kırgızistan'ın istikrarını Kazakistan'ın bağımsızlığını devam ettirmesine bağlamaktadır (Brzezinski, 2014: 186). Renkli devrimler sürecinde Kırgızistan'da yaşanan hareketlilik bu devletin bütünüyle Kazak siyasi değişimlerine bağlı olmadığını ortaya koymuştur.

Büyük Satranç Tahtası'nda, Tacikistan'ın da demografisine dikkat çekilmekte ve nüfusun %25'ini Taciklerin rakip olarak gördükleri Özbeklerin oluşturduğu; bağımsızlıktan sonra bu durumun iç çatışmaları beraberinde getirdiği belirtilmektedir. Yazar, iç çatışmaların yanı sıra bu durumun Rusya'nın ordusunu konuşlandırmak için Tacikistan'ın uygun bir yer olduğu mazeretini ortaya koyduğuna vurgu yapmaktadır. Brzezinski'nin Tacikistan ile ilgili söylediklerinden en çok öne çıkanlardan birisi de Afganistan'daki Tacik nüfusun fazlalığıdır. Brzezinski bu etnik karışıklığın bölgesel istikrarı bozan önemli bir etken olduğunu ileri sürmektedir (Brzezinski, 2014: 186).

Brzezinski *Avrasya Balkanları* adını verdiği bölgede süren mücadelenin üç (bölgesel) güç arasında olduğunu vurgulamaktadır: Rusya, Türkiye ve İran. Ayrıca Çin'in yükselen bir güç olarak ilerleyen dönemde bu mücadelenin içerisine katılacağına dair tahminde bulunmaktadır. Soğuk Savaş döneminde bu bölgeyle pek yakından ilgilenmeyen ABD ise SSCB'nin dağılmasından sonra bölgeye daha fazla nüfuz etme arayışında olmuş ve bu yönde adımlar atmıştır. Her ne kadar bölgenin coğrafi olarak uzağında olsa da ABD, SSCB'nin dağılmasından sonra hem bölgenin kaynaklarından faydalanmak hem de Rusya'nın bölgedeki tek hâkim güç olmasını engellemek adına bölge ile açıkça ilgilenmektedir.

Bu bağlamda ABD'nin Türkistan politikaları iki ayrı dönem halinde ele alınabilir. İlki 90'lı yılların başında SSCB'nin dağılması ile 11 Eylül saldırılarına kadar olan süreyi kapsayan dönem; ikincisi ise 11 Eylül saldırılarından sonraki dönem. İlk dönemde ABD'nin Türkistan ilgisi Sovyetlerden kalan nükleer silahların imha edilmesi, Hazar Havzası'ndaki petrol ve gaz kaynakları, insan hakları ve demokrasi gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştı (Rumer, 2012: 1). Bu dönem ABD'nin jeopolitik çıkarlardan daha çok ekonomik adımlar attığı bir evre olarak nitelendirilebilir. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleştirilen terör eylemleri sonrasında ABD'nin küresel politika ve önceliklerinde meydana gelen değişiklik Türkistan politikasında da kendini gösterdi. ABD, Afganistan'da EI-Kaide'ye ve ona destek veren Taliban rejimine karşı sürdürdüğü operasyonlar kapsamında Türkistan devletlerinin hava sahalarını kullanmaya başladı ve bazılarını asker yerleştirdi. Özbekistan'da Karşı Hanabad Üssü, Kırgızistan'da Manas Askerî

Üssü ve Tacikistan'da ise Kulap, Kurgan-Tepe ve Hokand üsleri kullanıma açıldı (Erhan, 2004: 143). 11 Eylül'den sonraki dönem Brzezinski'nin "Avrasya bölgesi ABD için başlıca jeopolitik ödüldür." savının daha fazla dikkate alındığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. ABD'nin Türkistan politikasındaki değişikliğin önemli bir sebebi olarak bağımsızlığının ilk yıllarında bölgeye çok fazla önem göstermeyen bölgenin iki önemli gücünden Rusya'da Putin'in göreve gelmesiyle eski SSCB bölgelerinde daha aktif politika izlemeye başlaması ve Çin'in özellikle Şangay İşbirliği Örgütü gibi bölgesel örgütler kanalıyla bölge devletleri üzerinde daha fazla söz sahibi olma arayışları da gösterilebilir (Pirinççi, 2008: 217). ABD karar vericilerine danışmanlık yapmış Brzezinski'nin Avrasya anlayışından yola çıkarak hâkim olunamayan veya başka bir güce teslim edilen (Rusya veya Çin) Türkistan ve Kafkasya, Amerikan çıkarlarını tehlikeye atacaktır.

Her ne kadar Brzezinski bölgede dört devletin mücadelesinden bahsetse de ABD'nin Türkistan politikalarında temel endişe noktası Rusya'dır. Türkistan devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmasından sonra bir birlik altında toplanmasını reddeden Rusya aynı oranda bu bölgede ABD'nin etkin olmasını da reddetmektedir. Brzezinski'ye göre diğer devletlere nazaran Moskova'nın bölge üzerindeki hırsı çok daha geniş bir alana yayılmaktadır. Çünkü uzun yıllar bölgeye hükmetmesinin yanı sıra hâlen bölge devletlerinde yaşayan milyonlarca Rus vardır. Buna ek olarak özellikle Putin'in gelişinden bu yana Rusya'nın yeniden bir küresel güç konumuna gelme arzusu söz konusudur. Türkistan ve Kafkasya'nın Rusya için jeopolitik bir ilgi alanı olduğu net olarak bilinmektedir (Brzezinski, 2014: 191-192).

2. Putin Rusya'sının Getirdiği Değişiklikler

SSCB'nin dağılmasından sonra, Moskova'nın dış politikası, şimdi geçici olduğu daha iyi anlaşılan bir belirsizlik yaşamıştır. Yeni devletin kimlik ve yön arayışı çerçevesinde muhtelif görüş ve yaklaşımlar birbirleriyle yarış içinde olmuştur. Bu dönemde, Çeçenistan'daki ağır savaş bilançosu, Moskova'nın uluslararası politikada yeniden ağırlığı hissedilen bir güç olamayacağına dair birçok öngörünün/değerlendirmenin yapılmasına neden

olsa da, 1990'lı yıllarda dahi RF post-Sovyet coğrafyasında meydana gelen Dağlık Karabağ, Transdinyester, Abhazya, Güney Osetya ve Tacikistan'daki iç savaş gibi ihtilaflarda etkin rol oynamaya, bu ihtilaflarda en azından kendisine rağmen sonuç alınamayacağını göstermeye çalışmıştır. Rusya'nın Türkistan politikasını da bu çerçevede okumak mümkündür. Uygulamada, tercihen Rusya Federasyonu'na ekonomik yük getirmeden, bölgedeki devletlerde yaşayan Rus vatandaşlarının güvenliğinin korunması ve Rusya'nın bölgedeki siyasi, kültürel ve ekonomik etkisinin devam etmesi amaçları güdülmüştür.

Rusya Federasyonu'nun ilk Başkanı Boris Yeltsin "ABD'nin 200 yıllık demokrasi tecrübesini göz ardı edemeyiz" diyerek ülkesi için gerek iç politikada gerekse dış politikada Batı modelinin seçilmesinde isabet gördüğünü izhar etmiştir. Dönemin Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in de bütün sorunların ancak Batı'yla çözülebileceğine inanması, Yeltsin'in işini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte onun başkanlığı döneminde Kafkasya ve Türkistan'da oluşan güç boşluğunu doldurmak adına *yakın çevre doktrini* ilan edilerek bu coğrafya *yaşamsal çıkar alanı* olarak adlandırılmıştır. Yine de, "yakın çevre"deki ve dolayısıyla Türkistan'daki güç boşluğu Rusya tarafından doldurulamamıştır (Güneş, 2013: 177). Kafkasya ve Türkistan bölgelerindeki istikrarsızlık ile buralardan yansıyabilecek terör hareketleri, 90'lı yılların ortalarından itibaren Rus dış politikasının öncelikleri arasında yer almaya başlamıştır (Trenin, 2009: 64).

Bu şartlar altında özellikle SSCB'nin yıkılışını sindiremeyen çevreler, Yeltsin ve ekibinin politikalarını *idealist* ve *romantik* olarak nitelendirmiş ve iktidarı *Rusya'yı ABD'nin küçük müttefiki haline getirmekle* suçlamaya başlamışlardır. Komünist ve milliyetçiler, Yeltsin'i neredeyse hain ilan etmişlerdir. Bu ortamda Rusya'da çok sayıda siyasi parti ve/veya akım ortaya çıkmıştır ki, bunlar arasında Yeltsin iktidarına ve politikasına en fazla karşı çıkan *Avrasyacılar* olmuştur. Yeltsin, muhalefetin baskısı altında dış politikada bazı değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır (Kamalov, 2008: 5). 25 Ocak 1993'te yayınlanan Dış Politika Konsepti dış politika öncelikleri arasına Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) yerleştirilmesini, böylece Moskova'nın yakın çevre politikasında en azından kavramsal düzeyde bir

konsensüsün belirmesini sağlamıştır. İşte “yakın çevre” düşünce okulu olarak adlandırılan bu dönüşüm Rus siyasi yelpazesinin her kanadından destek bulmuştur. Ancak Yeltsin, Vladimir Putin’e koltuğuyla beraber, önemli güvenlik sorunlarını da miras bırakmış, henüz görev süresi dolmadan, 31 Aralık 1999’da istifa etmiştir. Putin’i iktidara taşıyan süreçte, Rus iç siyasi yaşamında da önemli değişimler yaşanmıştır. Ülkede uygulanmakta olan Atlantikçi politikaların ekonomik yönden zayıflığa, siyasi açıdan bölünmüşlüğe ve dış ilişkiler bakımından Rusya’nın dikkate alınmamasına neden olduğunu ileri süren muhalif ve milliyetçi grupların bu süreçte Rus siyasetine egemen olmaya başladıkları görülür.

Putin’in ilk kez devlet başkanı seçildiği dönemin Dışişleri Bakanı İgor İvanov ve dönemin Savunma Bakanı Sergey İvanov’un hazırladıkları RF Dış Politika Konsepti’nde “Rusya’nın uluslararası arenadaki konumunu güçlendirmek, Rusya’nın çıkarları göz önünde bulundurularak dünyadaki süreçleri etkilemeye çalışmak, diğer ülkelerde yaşayan Rus vatandaşlarının haklarını ve Rus dilinin konumunu korumak” gibi hususlar yer almıştır. Putin, Rusya çevresindeki gelişmelere tepki verebilecek bir devlet kapasitesine ulaşmak için çeşitli adımlar atmış ve 2000’li yıllara bu şekilde girilmiştir.

Hatırlanacağı üzere, 11 Eylül 2001 tarihinden sonra ABD’nin “ön alıcı müdahale” kavramıyla uluslararası terörizmle mücadeleye yepyeni/tartışmalı bir boyut getirmesi ve Afganistan müdahalesi Türkistan’daki en büyük rakibi olan Rusya tarafından pek muhalefet görmemişti. Zira Moskova’ya göre; Afganistan temelli radikal örgütler Tacikistan ve Özbekistan üzerinden diğer Türkistan ülkelerine ve daha sonra Rusya Federasyonu’nun parçası olan Tataristan, Başkurdistan ve diğer Kuzey Kafkasya ülkelerine taşınabilirdi (Kodaman ve Gonca 2015: 415). Ayrıca Çeçenistan meselesini ABD’de gerçekleştirilen terör saldırıları ile bağdaştıran Putin 11 Eylül’den kısa bir süre sonra terörle mücadele konusunda ABD’ye desteğini açıkça ifade etmiştir (Yapıcı, 2010: 395). Putin böylece hem Rusya’ya yönelebilecek terör tehdidini önlemek hem de Çeçenistan müdahalesini meşrulaştırmak istemiştir.

Her ne kadar Putin’in görevi devraldığı 2000’li yılların başlarında Rusya’nın ABD ile terör konusunda bir işbirliği söz konusu olsa da Türkistan,

Kafkasya ve Ukrayna gibi “arka bahçe” olarak algılanan coğrafyaya Rusya tarafından verilen önem de artmıştır. ABD’nin terörle mücadele adı altında bölgeye girişinden sonra başta askerî olmak üzere siyasi ve ekonomik ilgisinin hızla artması ve NATO kanalıyla bölgede daha fazla var olma arayışı Putin Rusya’sını rahatsız etmeye ve Rus dış politikasında bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Kuşkusuz bunda, “renkli devrimler” diye adlandırılan, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan’daki yönetim değişiklikleri de önemli etkenlerdir. Başlangıçta terörle mücadele başlığı altında bölgedeki varlığını haklı gösteren ABD, Özbekistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde açtığı askerî üsler ve bölge devletlerine yaptığı yatırımlarla Türkistan’da kalıcı olduğunun sinyallerini vermiştir. ABD’nin Türkistan’daki kalıcılığı hem bölgesel dengeleri değiştirmiş hem de bazı devletlerin iç politik gelişmelerini şekillendirmiştir (Cornell, 2004: 239-240).

Şüphesiz ki ABD’nin bölgede kalıcı olma arayışı ve siyasi-ekonomik üstünlüğü ilk olarak Rusya ve daha sonra Çin’i tedirgin etmiştir. ABD’ye ek olarak NATO’nun Türkistan’ı da içine alan eski Sovyet coğrafyasında Barış için Ortaklık gibi araçlarla genişlemesi Rusya tarafından kabul edilemez bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bu husus Putin’in göreve geldiğinde yayınlanan Ulusal Güvenlik Doktrininde tehdit olarak sayılan unsurlardan olmuştur. Yine aynı yıl yayınlanan Dış Politika Doktrininde Rusya Federasyonu için öncelikli alanın Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri olduğu vurgulanmıştır. ABD’nin Türkistan’da kalıcı bir görüntü vermesi ve bölgede üstünlük kurma arayışı karışığında Putin, Rusya’nın Türkistan politikasını üç geleneksel nokta üzerinde yoğunlaştırmıştır: Türkistan ülkeleri ile ekonomik, ticari, askerî, teknik ve güvenlik alanındaki işbirliğinin artırılarak devam ettirilmesi (bölgedeki ABD üslerinin kapatılarak ve Rus askerî üslerinin açılması dâhil), başta petrol ve gaz olmak üzere muhtelif enerji projelerini artırmak, Avrasya Ekonomi Topluluğu içerisinde bölge devletlerinin bütünleşmesini hızlandırmak (Sattarov, 2017).

Küresel düzeyde bakıldığında ise, Batı’nın BDT coğrafyasındaki renkli devrimleri desteklemesi, Moskova’yı Çeçenistan politikası nedeniyle eleştirmesi ve Kremlin’in merkezîyetçi politikasını anti-demokratik olarak nitelendirmesi Moskova’yı dış politikada başka dayanaklar aramaya sevk

etmiştir. Çin ile özellikle Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi bu yeni arayışın bir tezahürü olmuştur.

Putin'in göreve gelmesiyle birlikte Rusya dış politikada ekonomik araçları belirgin bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Putin'in liderliğindeki Rus ekonomisinin temel taşı ise enerji üretimi ve ihracı olmuştur. Putin enerjiyi ekonomik bir araç olarak kullanmakla birlikte Rus dış politikasının da temelini oturtmuştur. Enerji kaynaklarına sahip olma ve bu kaynakları ihraç etmesinin yanı sıra bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu altyapı nedeniyle Türkistan ve Hazar enerji kaynaklarının Batı'ya nakli konusunda da Rusya ön plana çıkmaktadır. Yıllar boyu SSCB himayesinde varlık gösteren Türkistan devletleri, çok önemli petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olsa da en büyük enerji tüketicisi konumunda bulunan Batı devletlerine nakli konusunda Rusya'ya bağımlıydılar. Zira bu devletler SSCB döneminde daha çok tarım ülkesi olarak tesis edilmiş ve yeterli/bağımsız nakil altyapısına sahip olamamışlardır (Kamalov, 2011: 44). Özellikle Türkmenistan ve Kazakistan bağımsızlıklarına müteakip, sahip oldukları enerjiyi Rusya'yı bypass ederek Avrupa ülkelerine taşıma konusunda projelere imza atmış olsalar da Rusya'nın güçlü engelleme adımları ile karşı karşıya kalmışlardır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı Hazar kaynaklarının Batı'ya erişiminde Rusya'yı devre dışı bırakan ilk örnek olabilmektedir.

Putin'in Türkistan bölgesi üzerinde kullandığı önemli araçlardan bir tanesi de Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)'dür. 1992'de SSCB'nin dağılması sonucu oluşan yeni jeopolitik koşullar ve bölgesel güvenlik endişeleri doğrultusunda Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Ermenistan tarafından Kolektif Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. Böylelikle tıpkı NATO Anlaşması'nın 5. maddesindeki gibi taraflardan birine gerçekleşecek olan saldırı hepsine yapılmış sayılacaktı. Putin'in göreve gelmesi ile birlikte o tarihe kadar yok denecek kadar az faaliyet gösteren bu anlaşma farklı bir boyuta taşınarak bir uluslararası örgüt halini almıştır. 14 Mayıs 2012'de Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Ermenistan'ın imzalarıyla bu kez KGAÖ kurulmuştur (Kydyralieva ve Abdibaitova, 2018: 97). Elbette bölge güvenliği açısından tehdit oluşturan terör faaliyetleri ve uyuşturucu kaçakçılığı ile

mücadele gibi başlıklar örgütün kurulmasındaki başlıca sebeplerdir. Ancak 11 Eylül'den sonra bölgede askerî varlığını artıran ABD karşısında Rusya'nın Türkistan'da daha etkin olma isteğini göz ardı etmemek gerekir. Zira Rusya, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'da ciddi miktarda askerî unsura sahiptir (Javaid, 2017: 10629). Putin döneminde Rusya 11 Eylül sonrası ortaya çıkan uluslararası terörizm konseptini Türkistan bölgesinde açık ve etkili biçimde kullanmaya başlamıştır. KGAÖ bunun için meşru bir zemin oluşturmuştur.

Türkistan bölgesini bu bağlamda bir laboratuvar olarak da görmek mümkündür. KGAÖ deyim yerindeyse Türkistan coğrafyasında canlandırılmaya çalışılmıştır. 2022 yılında Kazakistan'da meydana gelen olaylara kadar fiilen bir dış müdahale aracı olarak kullanılmamış olsa da, KGAÖ'nün, 16-20 Ekim 2017 tarihleri arasında Kazakistan'da Brtoherhood-2017 ve 10-20 Kasım 2017 tarihleri arasında Tacikistan'da Combat Brotherhood-2017 isimli tatbikatlar gerçekleştirdiği hatırlardadır (The Astana Times, 2017). Yine 1-5 Ekim 2018 tarihlerinde Kazakistan'da Poisk 2018 ve 10-13 Ekim 2018 tarihleri arasında Kırgızistan'da Cooperation-2018 adı verilen tatbikatlar gerçekleştirilerek bu tatbikat sırasında KGAÖ üyeleri arasında müşterek bir harekât planının hayata geçirilmesinin tasarlandığı açıklanmıştır (TASS, 2018). NATO benzeri bu tatbikatlar Rusya'nın KGAÖ'yü canlandırarak Türkistan jeopolitiğinde askerî varlığını artırma çabasını net olarak ortaya koymaktadır.

3. Yükselen Çin

Türkistan tarihî İpek Yolu üzerinde bulunması sebebiyle Çin jeopolitiğinde önemli yer tutmaktadır. Çin'in bu tarihî ticaret yolunu yeniden canlandırma politikası akıllara geldiğinde bu önem daha iyi anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Doğu Türkistan, Çin jeopolitiğinde Türkistan'ın önemini artıran bir başka etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çinlilerin Sincan Uygur Özerk Bölgesi adını verdikleri Doğu Türkistan, Çin tarafından ayrılıkçı olarak algılandığı için tarihî, kültürel, dilsel ve dinî bağlar ile bağlı olunan Türkistan devletleri ile ilişkiler Çin dış politikasında önemli yer tutmaktadır. Yine Doğu Türkistan Çin jeopolitiğinde Çin madenlerinin %85'ini barındırması ve

zengin petrol ve altın kaynaklarına sahip olması açısından da hayatidir (Kara, 2020). Brzezinski'nin Avrasya stratejisinde özel yer verilen Çin'in Hazar enerji kaynaklarına ulaşabilmesi için de Türkistan önemli hale gelmektedir. Türkistan bölgesi Çin jeopolitiğinde Batı'dan gelebilecek tehditlere karşı tampon görevi görmesi açısından da son derece önemli kabul edilmektedir.

Çin'in Türkistan politikasını şekillendiren konuların başında sınır güvenliği gelmektedir. Bölgenin en önemli güçlerinden biri olan ve dünyanın süper gücü olmaya aday Çin tarafından Türkistan bölgesi Soğuk Savaş dönemi boyunca sınır anlaşmazlığı ve ideolojik farklılıklar nedeniyle soğuk ilişkiler içinde olunan SSCB'nin bir parçası olarak ele alınmaktaydı. Hem bölgesel hem de küresel anlamda birçok aktörün jeopolitik yapısını ve politikasını değiştiren SSCB'nin dağılması şüphesiz Rusya'dan sonra en fazla Çin'in Türkistan politikasında önemli değişikliklere yol açmıştır. Daha önce sadece SSCB ile olan sınır SSCB'nin dağılmasıyla birlikte üç ayrı devletle olan sınır şeklinde değişmiştir: Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan. İki kutuplu dönem şartlarının ortadan kalkması, Çin'in bir diğer komşusu olan Moğolistan bakımından da yenilikler gerektirmiştir. 1985'ten başlayarak SSCB ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalışan Çin, SSCB'den ayrılan bu bağımsız devletlerle yeni ilişki modelleri geliştirmeye başlamıştır. Bu ilişki, daha yakın zamanlarda Türkistan coğrafyasında nüfuzunu artırma ve bölgede hâkim güç olma politikasına dönüşmeye başlamıştır (Duran ve Purevsuren, 2016: 282). Çin'e sınırı olan Türkistan devletlerinde meydana gelecek sorunlar ve Uygur Özerk Bölgesi'nin bağımsızlık talebinin Türkistan devletleri tarafından haklı bulunuyor olması Çin açısından doğrudan bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Pekin açısından Türkistan'ı önemli kılan bir diğer önemli başlık enerjidir. Dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin, hızla sanayileşen ve buna bağlı olarak da enerji ihtiyacı artan bir ülkedir. SSCB'nin dağılması ile dünyanın en önemli enerji bölgelerinden birisi olan Türkistan bir güç mücadelesi sahasına dönüşmüş ve Çin de bu mücadele içerisinde bir oyuncu olarak yerini almıştır. Çin'in gözünde Türkistan petrol ve doğal gaz ile ilgili jeopolitik haritanın merkezini oluşturmaktadır ve Türkistan enerji kaynakları kontrol altına alınırsa jeopolitik anlamda avantaj sağlayacaktır (Ekrem, 2011: 29). Çin

enerjiyi daha önce ekonomik bir konu olarak ele alırken 2001'den sonra ABD'nin Irak işgali ile Orta Doğu'da dengelerin değişmesi ve Afganistan müdahalesinden sonra Türkistan'da varlığını artırması ile birlikte politik olarak değerlendirmeye başlamıştır. Buna ek olarak Çin'in ithal ettiği petrolün ABD kontrolünde olan Malakka Boğazı üzerinden taşınıyor olması Çin'in enerji çeşitliliği ve güvenliği konusunda Türkistan'a daha fazla yakınlaşmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda özellikle 2001'den sonra Çin'in enerji konusunda Türkistan devletleri ile yoğun ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. 2004 yılında Türkistan bölgesinin enerjiye sahip ülkeleri ile Pekin arasında hükümetler arası işbirliği komisyonlarının oluşturulması, 2005 yılında Çin Ulusal Petrol Şirketi (China National Petroleum Corporation-CNPC)'nin Petro-Kazak şirketini satın alarak piyasadaki gücünü artırması, 2009 yılında Batı Kazakistan petrollerini doğrudan Çin'e bağlayan Kenkiyak-Kumkol petrol boru hattının tamamlanması ve Türkmenistan ile imzalanan birçok doğal gaz anlaşması bu ilişkinin göstergeleridir (Sanayır, 2014: 66-67).

Çin için siyasal anlamda istikrarsız bir Türkistan, ulusal güvenlik ekseninde endişe verici olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte gelişmekte olan Türkistan devletleri üzerinde güç mücadelesi sürdüren ABD ve Rusya gibi büyük güçler bölgede Çin açısından birer endişe kaynağı olarak süregelmiştir. 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanan Türkistan devletlerinin siyasi istikrar içerisinde olmasının temel ilkesi gelişmiş bir ekonomik yapıya sahip olmalarından geçmektedir. Bu nedendir ki Çin bağımsızlıklarından bu yana Türkistan devletleriyle sıkı ticari bağlar kurma üzerine yoğunlaşmıştır. 1990'lı yıllarda Çin ile Türkistan devletleri arasındaki ticaret hacmi 1 milyar \$ iken bu rakam yakın dönemde 30 milyar \$'a yükselmiştir. Çin ile Türkistan devletleri arasındaki ticaretin en önemli ayağını Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi oluşturmaktadır. Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi Türkistan devletleri üzerinden geçen İpek Yolu, Çin ürünlerinin Batı pazarlarına ulaştırılmasında son derece önemli yer tutmaktaydı. 16. yüzyıldan sonra Asya ile Avrupa arasındaki ticaretin deniz ticaret yollarına kayması Türkistan devletlerinin ekonomik anlamda daha izole hale gelmesine yol açmıştır. Çin'in önderlik ettiği Kuşak ve Yol Girişimi, Çin Devlet Başkanı Xi

Jinping'in 2013 yılında dış ticaretin düzenlenmesi, istikrarlı enerji tedariklerinin sağlanması, bölgesel altyapının geliştirilmesi ve Çin'in bölgesel etkinliğinin pekiştirilmesini ifade etmesi ile hayata geçmiştir (McBride, 2015). Proje ile Çin başta olmak üzere Türkistan'ı da içine alan devletlerin ekonomik entegrasyonu amaçlanmaktadır. Çin ayrıca bu proje ile bölgesel ve küresel ekonomik ilerlemenin yanı sıra bölgesel kapasitesini artırarak askerî, siyasi ve kültürel etkisini de geliştirmeyi amaçlamaktadır (Duarte, 2018: 11). Kuşak ve Yol Girişimi Türkistan ve Orta Doğu enerji kaynaklarının enerji talebi yüksek olan Avrupa'ya taşınması konusunda önemli yer tutar. Bu önem özellikle Rusya'nın Kırım'ı ilhakına paralel gelişen Rusya-AB anlaşmazlığından sonraki dönemde AB'nin gündeminde daha fazla yer almaya başlamıştır (Karagöl, 2017: 4). Bununla birlikte her ne kadar zengin petrol veya gaz rezervine sahip olmasa da bölgenin önemli jeopolitik oyuncularını oluşturan Kırgızistan ve Tacikistan'ın sahip olduğu su ve altın kaynakları da Türkistan jeopolitiğine değer katan diğer hususlardır.

Jeopolitiğin önemli unsurlarından birisi de nüfustur. Bu bağlamda Türkistan coğrafyasında hızla artan Çinli nüfusa dikkat çekmek gerekir. Bölgede Çin malı ürünlerin artışına paralel olarak hızla artan bir Çinli nüfus vardır. Türkistan pazarlarına giren Çin yatırımcılarının yanı sıra Çin'de var olan iş gücü fazlasının bölge devletlerinde istihdamı da Türkistan coğrafyasında artan Çin nüfusunun nedenlerinden birisidir. Tacikistan başta olmak üzere Çinli çiftçilerin Türkistan'da toprak satın alması Çin nüfusunu artıran bir başka nedendir (Indeo, 2012). Türkistan coğrafyasındaki jeopolitik mücadelede zaten var olan Çin, bölgede artan nüfusu ile nüfuz oluşturma arayışındadır. Bu istikamette sadece Türkistan devletleri değil, Doğu Rusya ve Sibirya'nın da hedeflendiği belirtilebilir.

4. Türkistan İçinden Yansıyan Gelişmeler

Türkistan'ın en istikrarlı ve ekonomik olarak en gelişmiş ülkesi olan Kazakistan Avrasya'nın kalbinde yer almaktadır. Bu özellik Kazakistan'ı Türkistan jeopolitiğinde de merkezi konuma getirmektedir. Türkistan jeopolitiği için önemli olan Kazakistan hem Dugin'in Avrasyacı anlayışında

hem de Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtasında yine son derece önemli bir jeopolitik oyuncu olarak yer almaktadır. Tacikistan hariç, Türkistan devletlerinin hepsine karadan sınırdaş olan Kazakistan, Türkistan'daki jeopolitik oyunun üç büyük oyuncusundan ikisine de (Rusya ve Çin) sınırdaştır.

Türkistan ve Avrasya güvenliğinin sağlanmasında ve istikrarında kilit öneme sahip Kazakistan, kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev liderliğinde çok yönlü bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Kazakistan'ın bölgesel politikaların yanı sıra küresel meselelerde de rol oynadığı açıkça görülebilmektedir. 1990'lı yıllarda Karabağ sorununun çözümü için arabuluculuk girişimi, Tacikistan iç savaşındaki arabulucu rolü ve nükleer silahsızlanma konusunda atılan adımlara ek olarak yakın tarihte Suriye Krizi'nin çözümüne yönelik yürütülen Astana Sürecine ev sahipliği yapması bunu desteklemektedir. Bununla birlikte Kazakistan'ın sahip olduğu jeopolitik konum Kazakistan dış politikasının çok yönlülüğünü gerektirmektedir (Sarıkaya, 2019).

Her ne kadar Kazakistan KGAÖ'nün ve BDT'nin kurucu üyelerinden olsa da, ülkenin kurucu Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Türkistan adını en fazla kullanan lider olarak bilinmektedir. Türk Avrasyacılığının en önemli savunucularından olan Nazarbayev Türkiye ile stratejik işbirliği ve Türkistan'da bölgesel birlik yaklaşımlarıyla ön plana çıkan bir liderdir. Nazarbayev'i diğer bölge liderlerinden ayıran bir husus rasyonel ve ayakları sağlam basan, bu yönde somut adımlar atan bir yaklaşım içerisinde olması olmuştur (Erol, 2018). Bağımsızlığın ilk yıllarında Türk Birliği'nin kurulmasını teklif etmiş ve Türkistan devletlerinin bir birlik altında toplanmasını sürekli olarak dile getirmiştir. Her ne kadar Rusya'nın muhalefeti yüzünden bu şekilde bir Türk birliği faaliyete geçirilememiş olsa da 2018 yılında Türkistan isminin Kazakistan tarafından resmî hale getirilmesini anlamak önemlidir. 19 Haziran 2018 tarihinde Nazarbayev tarafından imzalanan kararname ile Güney Kazakistan eyaletinin adı Türkistan olarak değiştirilmiş ve eyaletin merkezi de Çimkent'ten Türkistan şehrine kaydırılmıştır. Tarih boyunca her ne kadar Türkistan ismini taşıyan bir devlet kurulmamış olsa da Orta Asya'nın büyük bölümünü kapsayan alan

ile özdeş Türkistan adının bu şekilde resmîleştirilmesi bölge jeopolitiği açısından son derece önemlidir (Şahin, 2018).

Kazakistan, kıtalararası geçiş özelliği gösteren ve dünyanın en büyük karayla kuşatılmış (açık denize çıkışı olmayan) devletidir. Kazakistan, yeraltı zenginlikleri ülkesidir. İspat edilmiş petrol rezervleri bakımından dünyada 12. sırada, ispat edilmiş doğal gaz rezervleri bakımından 17. sıradadır. Petrol üretimi bakımından da dünya devletleri arasında keza 12. sırada, doğal gaz üretimi bakımından ise 29. sıradadır. Kazak petrolerinin çok önemli bir kısmını oluşturan Tengiz yataklarında petrol, Tengiz-Çevroil Ortaklığı ile üretilmektedir. Bu ortaklıkta %50 Chevron Texaco şirketinin, %25'i ExxonMobil Şirketinin, %25'i ise Kazmunaygaz ve %5'i LukAcro şirketindedir. Karaçaganak ve Kaşagan yataklarının bütünü düşünüldüğünde ABD, İngiltere, İtalya ve Rusya şirketleri öne çıkmaktadır.

Kazakistan'ın yer altı zenginliği hidrokarbondan ibaret değildir. Dünya uranyum üretiminde 2018 verilerine göre birinci sırada olan Kazakistan rezervler bakımından da Avustralya'nın ardından ikinci sıradadır (World Nuclear Association, 2021). Kazakistan krom üretiminde dünya 3.sü, boksit ve çinko üretimlerinde ise dünya 9.sudur. 2020 yılı verileriyle, dünya altın üretiminde 10. sırada olan Kazakistan, bakır üretiminde 11. sırayı korumaktadır. Fosfat, manganez, galyum, renyum, potasyum gibi maddeler de hem rezerv hem üretim bakımından dünya sıralamasındadır. Çinko, tungsten ve barit rezervlerinde dünya birincisi olan ülke, bakır rezervlerinde dünya ikincisidir (Absametov vd., 2019).

Kazakistan'ın kısa sayılabacak bir zaman dilimi içinde uluslararası sistemde kendisine etkili pozisyon inşa etmekte başarılı olduğu belirtilebilir. Küresel ve bölgesel uluslararası teşkilatlara üyelik bu bakımdan yeterli bir ölçüt değildir. Dikkat çekici olan husus Kazakistan'ın bu kuruluşların birkaç tanesinde kurucu üye pozisyonunda olması, gerek bu kuruluşlar çerçevesinde gerekse ulusal girişimleriyle muhtelif sorunların çözümünde cesur ve sonuç getirici adımlar atabilmiş olmasıdır. Orta Asya'nın nükleer silahlardan arındırılması, sınır sorunlarının çözümü, ikili uyuşmazlıklarda arabuluculuk girişimleri, Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi, Suriye krizinde Astana

süreci ile konunun çözümünde etkili bir siyasi zeminin oluşturulması gibi adımlar bu kapsamda değerlendirilmelidir (Sarıkaya, 2019: 386).

Bugün Türk Dünyasının *Elbaşı* ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın onursal başkanı kabul edilen Nursultan Nazarbayev, bütün Sovyet ardılı devletler içinde kendi isteğiyle görevi bırakan veya yeniden devlet başkanı adayı olmayacağını belirten tek örnek olarak bir emsal oluşturmak da istemiştir. Kazakistan'da demokrasi bakımından demokratik kültürün yerleşmesi bakımından sorunlar muhakkak vardır. Ancak bunların toplumsal huzurun ve kamu düzeninin bozulması pahasına bir belirsizlik içinde edinilebileceğini de kimse iddia edemez. Kurumlar geliştikçe demokratik kültür de gelişecek, güvenlik ve hürriyet arasındaki hassas denge bu devletin millî özellikleri ve tarihî dinamikleri çerçevesinde yerleşecektir. Bununla birlikte, Kazakistan halkının çeşitli memnuniyetsizlikleri, 2022 yılının Ocak ayında Nazarbayev'in yerine cumhurbaşkanı olan Kasım Comart Tokayev'in oldukça zor günler geçirmesine neden olmuştur.

Yeni yılın (2022) ilk günlerinde artan LPG fiyatlarına tepki göstermek amacıyla başlayan protestolar kısa süre içerisinde ülke geneline yayılmış, hükümet binaları ateşe verilmiş, 225 kişi ölmüş ve yaklaşık 4500 kişi yaralanmıştır (Aydoğan, 2022). Kazakistan güçlerinin bu iç çatışmayı engelleyememesi üzerine Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev, KGAÖ'yü ülkeye davet etmiş ve kısa bir süre sonra Rusya, Belarus, Ermenistan, Tacikistan ve Kırgızistan askerî unsurlarından oluşan barış gücü Kazakistan'a girerek olaylar sona erdirilmiştir. Rusya liderliğindeki KGAÖ güçleri her ne kadar Kazakistan'dan çekilmiş olsa da bu gelişmeler zaman zaman ABD ve Çin'in ön plana çıktığı bölge jeopolitiğinde Rusya'nın ne denli etkili bir aktör olduğunu yeniden akıllara getirmiştir.

Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası'nda *ABD'nin ilgisini en çok hak eden ülke* olarak tanımladığı Özbekistan, Kazakistan gibi Türkistan bölgesinin öne çıkan devletlerinden biridir. Özbekistan, SSCB'den bağımsızlıklarını kazanan Türkistan devletlerinin hepsi ile komşu olması bakımından çok önemli bir coğrafyaya sahiptir. Bununla birlikte Özbekistan'ın özellikle Afganistan'a olan komşuluğu Brzezinski'nin

Özbekistan için kullandığı *ABD'nin ilgisini en çok hak eden ülke* tanımını net olarak açıklamaktadır. Özbekistan'ı Türkistan içerisinde öne taşıyan hususların başında şüphesiz Türk kültür ve tarihi için son derece önem arz eden Buhara ve Semerkant şehirlerinin Özbekistan sınırlarında yer alması gelir. Bu şehirler, başta Türklerin dil, kültür ve tarihleri bakımından, bunun yanında Türkistan'ın bir bölümünü oluşturan Fars-Tacik kültürü, genel olarak İslâm kültür ve medeniyeti, yine Türkistan kültür ve medeniyeti bakımından merkez niteliğindedirler (Sarikaya, 2012: 336).

Özbekistan'ın önemi sadece sahip olduğu tarihî-kültürel miras ve bu mirasla örtüşen jeopolitikten kaynaklanmamaktadır. Gücün hem niteliksel hem niceliksel unsurları arasında değerlendirilebilecek insan faktörü de Özbekistan'ı ön plana çıkarmaktadır. Nüfusunun coğrafyası ile mütenasip bir büyüklükte oluşu, bu nüfusun dışında, komşu ülkelerde önemli miktarda etnik Özbek nüfusun varlığı, bunun öncelikli nedenidir. Ancak Özbekistan'ın nüfusunu diğer Türkistan ülkelerinden daha avantajlı kılan başka faktörler de var. Etnik Rus nüfusun, genel homojenlik dengesini bozacak büyüklükte olmaması, nüfusun niteliği ve üretici gücü gibi hususlar bu bağlamda mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

İlk Devlet Başkanı İslam Kerimov'un Eylül 2016'da ölümünden sonra göreve gelen Şevket Mirziyoyev Türkistan jeopolitiğinde sorun teşkil eden bazı konuların çözümü için önemli çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda Mirziyoyev'in ilk resmî ziyaretlerini bölge devletlerine gerçekleştirmesi önemlidir. Dahası Türkistan devletleri arasında en önemli jeopolitik sorunlardan biri olan Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır anlaşmazlığı ve su sorununun Mirziyoyev döneminde çözüm odaklı bir şekilde gündeme gelmesi, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Amuderya ve Siriderya nehirleri üzerindeki hidroelektrik projelerine Özbekistan'ın Kerimov döneminin tersine yeşil ışık yakması, Tacikistan ve Özbekistan arasında uzun zamandan bu yana kesilmiş durumda olan iletişimin yeniden tesis edilmesi ve sınır anlaşmazlıkları konusunda müzakere çağrıları Türkistan jeopolitiği açısından son derece önemli ve olumlu gelişmelerdir (International Crisis Group, 2017). Mirziyoyev'in girişimleriyle 15-16 Mart 2018 tarihlerinde Astana'da ilki gerçekleştirilen Türkistan Liderleri Zirvesi

de oldukça önemlidir. Su paylaşımı ve bölgesel ticaretin artırılması gibi başlıklar çerçevesinde gerçekleşen zirve başta Kerimov tarafından muhalefet gören ve bir türlü hayata geçirilemeyen bölgesel ittifaklaşma konusunda bir sinyal olmuştur (RFE/RL, 2018). Bu bölgesel adımlara ek olarak yeni Özbekistan yönetimi bölgenin önemli jeopolitik aktörleri Rusya ve Çin'i de görmezden gelmemiş ve daha yönetimin ilk aylarında her iki ülkeye de ziyaret gerçekleştirerek önemli anlaşmalar imza edilmiştir (Saeed, 2017).

Özbekistan'daki iktidar değişikliğinin Türkistan açısından önemli bir etkisi de uzun zamandan bu yana pek de iyi denemeyecek Özbekistan-Türkiye ilişkilerinin havasının değişmeye başlamasıdır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Kasım 2016'da Özbekistan'a gerçekleştirilen ziyaret 16 yıl aradan sonra Türkiye'den Özbekistan'a cumhurbaşkanlığı düzeyinde ilk resmî ziyaret olmakla birlikte Nisan 2017'de Mirziyoyev'in Türkiye ziyareti de 20 yıl aradan sonra Özbekistan'dan Türkiye'ye yapılan ilk resmî ziyaret olma özelliği taşımaktadır. İki ülke arasında uzun bir aradan sonra ticari anlaşmaların imzalanması, vize serbestisinin getirilmesi ve turizm alanında açıklanan projeler ile durağan seyreden Özbekistan-Türkiye ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine kavuşturulmuştur (Abdulkerimov, 2018). Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Mart 2022 sonlarında Özbekistan'a gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında askerî, ticari, çevre vb. konuları kapsayan on anlaşma daha imzalanmış ve 2016'da başlayan düzelme böylece pekiştirilmiştir (Mutlu, 2022). İki Türk devleti arasındaki bu olumlu gelişmeler ve ilerlemeler Türkistan jeopolitiğinin geleceği açısından önemlidir.

Türkistan jeopolitiği ile ilgili bölge içerisinden yansıyan önemli başlıklardan birisi de Kırgızistan-Tacikistan arasında sürekli olarak patlak veren anlaşmazlıktır. Bağımsızlıklarından bu yana defalarca sınır konusunda anlaşmazlık yaşayan bu iki ülke 2021 yılında savaşın eşiğine gelmiştir. 28 Nisan 2021'de Kırgızistan'a ait Batken ile Tacikistan'a ait Sughd vilayetleri arasında yer alan Isfara Nehri üzerindeki bir su kaynağının kullanımı anlaşmazlık yaşayan iki ülke vatandaşlarının taşlı sopalı kavgası kısa süre içerisinde çatışmaya dönüşmüş ve iki ülke ordu unsurlarının dâhil olmasıyla çatışmalar daha büyük hal almıştır. 45 kişinin ölümü ve yüzlercesinin

yaralanmasına neden olan çatışmalar sonucu ateşkes sağlanmış olsa da aynı bölgede 2022 başlarında yeni bir çatışma meydana gelmiştir. Bölge devletleri arasında mevcut durumda sıcak çatışma ihtimali olan bu sorunun yine bölge devletleri arasında barışçıl ve adil bir şekilde çözülmesi Türkistan jeopolitiğinin istikrarı ve geleceği açısından hayatidir.

Türkistan jeopolitiği ile ilgili önemli gelişmelerden birisi de İkinci Karabağ Savaşı ile Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını geri almış olmasıdır. Her ne kadar Türkistan devletleri İkinci Karabağ Savaşı dışında cılız açıklamalar dışında herhangi bir tepki gösterememiş olsa da, Azerbaycan'ın zaferi Türk dünyası ve Türkistan jeopolitiği açısından olumlu bir hava oluşturmuştur. Örneğin yıllardan bu yana Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Hazar Denizi üzerinde sorun teşkil eden ve hatta bir süre diplomatik ilişkilerin kesilmesine dahi sebep olan petrol sahası (Azerbaycan'ın Kepez, Türkmenistan'ın Serdar olarak adlandırdığı saha), 21 Ocak 2021 tarihinde imzalanan ve *Dostluk* adı verilen mutabakatla çözüme kavuşturulmuştur (O'Byrne, 2021). Bu noktada Ağustos 2018'de imzalanan *Hazar'ın Hukuki Statüsü Konvansiyonu* da önemlidir. Bu konvansiyon devletler arasındaki sorunların çözümüne zemin oluşturduğu gibi hidrokarbon zengini olan kıyıdaşların boru hattı inşası gibi enerji projelerine olanak sağlamıştır (Sarıkaya, 2018: 662).

Sonuç

Türkistan coğrafyası geçmişte olduğu gibi günümüzde de jeopolitik önemini devam ettirmekle birlikte her zaman küresel güçlerin jeopolitik mücadele alanı olmuştur. Türkistan devletlerinin SSCB'den ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmesinden sonra ABD bölge ile daha fazla ilgilenmeye başlamış ve özellikle 11 Eylül saldırılarına müteakip başlattığı Afganistan müdahalesinden dolayı Türkistan, ABD dış politikasının öncelikleri arasında yer almıştır. Hiç şüphe yoktur ki ABD'nin bu stratejisinde Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası tezinin payı büyüktür.

Türkistan'da devam eden jeopolitik mücadelenin üç önemli aktörü Rusya, ABD ve Çin'dir. Bunlardan Rusya özellikle Putin dönemiyle birlikte Türkistan'ı Rus dış politikasının öncelikleri arasına almış; enerji, KGAÖ ve Rus etnik nüfus gibi araçları etkin biçimde kullanarak bölgeden asla vazgeçmeyeceğini göstermiştir. Bir diğer oyuncu ABD, özellikle 11 Eylül'den sonra bölgedeki etkinliğini artırmıştır. Özbekistan ve Kırgızistan'daki üsleri kapatıldıktan ve Afganistan'dan çekildikten sonra pasif bir görüntü çiziyor olsa da Türkistan'daki etkinliğini kaybetmek istemeyecektir. Bunun iki önemli sebebi vardır: Birincisi Türkistan'da Rusya veya Çin'in üstünlük kurmasının kabul edilmemesi, ikincisi Türkistan enerji kaynaklarıdır. Diğer önemli güç Çin, uluslararası sistemde artan gücüne paralel olarak bölgedeki etkinliğini de artırmaya çalışmaktadır. Türkistan'daki Çin yatırımlarının her geçen gün artması, bölge devletlerinde artan Çinli nüfus, Tek Kuşak-Tek Yol Projesi ve enerji projeleri Çin'in artan etkinliğinin göstergeleridir. Burada şunu önemle belirtmek gerekir ki Çin Türkistan'daki varlığını artırırken bölgedeki en büyük rakibi Rusya'yı göz ardı etmez. Rusya'yı dengeleme arzusu olmakla birlikte Şanghay İşbirliği Örgütü kapsamında Rusya ile işbirliği içinde olduğunu da unutmamak gerekir. Tüm bu jeopolitik mücadele Türkistan'ın yalnızca bölgesel değil küresel bir mücadele alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Brzezinski'nin Satranç Tahtası, 21. yüzyıla girerken dünyanın tarihi bir kırılma noktasında olduğu ve ilk defa Avrasya dışından bir gücün (yani ABD'nin) Avrasya'ya hâkim olması ihtimalinin belirdiği, bu fırsatın kaçırılmaması gerektiği savı üzerine tesis edilmiştir. ABD'nin bu coğrafyada attığı politik adımlar ve desteklediği siyasal hareketler onun bu yaklaşımıyla örtüşen olgulardır. Ancak başta Türkistan olmak üzere eski Sovyet nüfuzu alanında kalan ve Avrasya'nın büyük bir kısmını oluşturan coğrafyada Rusya, özellikle 2000'li yıllardan itibaren buna müsaade etmeyeceğini önce Gürcistan ve daha sonra Ukrayna örnekleri ile göstermiştir. Rusya'nın 2015'ten itibaren Suriye'de varlık göstermesi, Libya iç savaşına müdahil olması, Pasifik alanına kaynak ve ilgi ayırması eski Sovyet nüfuz alanı dışında da iddia arayışında olduğunu ortaya koymuştur. Tüm bunlar tek kutupluluğa meydan okuma ve başka aktörlerin tek başına söz sahibi olmasını

engelleme saikiyle açıklanmıştır. Yakın çevre olarak değerlendirdiği alanın dışındaki siyasi ve askerî faaliyeti Rusya'nın Türkistan ve Kafkasya gibi alanlardaki mevcudiyetini garanti etmenin de bir aracı olarak görülmüştür. Gücün en klasik tanımındaki iki anahtar kavram olan “kontrol ve “etki” Rusya tarafından bu adımlarında test edilmektedir. Türkistan ve Kafkasya devletlerinin kriz dönemlerinde Rusya'nın pozisyonuna hak vermesi veya eleştirmekten kaçınması bir gösterge olarak not edilmelidir. Bu devletlerin 2008'de Gürcistan konusunda Rusya'yı eleştirmekten kaçınmaları ve 2014'te Rusya Kırım'ı ilhak ettiğinde çekimser kalmaları bölgede hâlen Rusya'nın etkin olduğunu göstermektedir. Hatta 2015 yılında Türkiye ve Rusya arasında cereyan eden uçak düşürme krizinde Türkistan devletlerinin Rusya yanlısı duruşu ve/veya arabuluculuk arayışına girmeleri bu etkinliği bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Şubat 2022'de başlayan Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesi ve burayı işgali de Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası'nı yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Unutulmamalıdır ki, Brzezinski eserinde, Avrupa'yı “demokratik köprübaşı” olarak adlandırdığı bölümde ele almakta ve bölüme “Avrupa Amerika'nın doğal müttefikidir” cümlesiyle başlamaktadır. ABD ile uyumlu, demokratik kültürü genişleten bir Avrupa'nın Ukrayna, Belarus ve Rusya ile bağlantılar kurması ve demokratik ilkelere taraftarlar kazandırmasından bahsetmektedir. Bununla birlikte 2000'li yılların başı bunları icra etmek için ABD'nin ihtiyacı olan politik ortamı tesis edememiştir. Fransa ve Almanya'nın ABD'nin siyasetine mesafeli duruşu, Irak müdahalesindeki Transatlantik çatlak, Almanya başta olmak üzere Avrupalı müttefiklerin Rusya ile enerji ilişkilerindeki yoğunlaşma temel göstergeler olarak kaydedilebilir. Ancak Rusya'nın 2014 Kırım ilhacı ve 2022 işgal ve müdahalesinin şartlarda değişiklik meydana getirdiği, Almanya'nın başlamış bir pahalı enerji yatırımı olan Kuzey Akım-2 projesini rafa kaldırmasından, savunma harcamalarını görülmemiş boyutta artırmasından anlaşılmaktadır. Brzezinski eserinde, kendi köklerinin bulunduğu Polonya ve Ukrayna'yı Alman tarihsel özel çıkar yörüngesi içinde göstermektedir. Çalışmanın “Amerika'nın Temel Hedefi” başlıklı bölümündeki şu ifadeler özellikle dikkate alınmalıdır: *Ne Fransa ne de*

Almanya tek başlarına Avrupa'yı inşa edecek ve Avrupa'nın coğrafik sahasının tanımlanması konusundaki belirsizlikleri Rusya'yla çözecek güçte değillerdir. Avrupa'nın genişliğini tanımlamak ve özellikle Rusya için hassas bir konu olan Baltık devletleri ile Ukrayna'nın Avrupa sistemi içindeki konumlarının geleceği gibi konularda başa çıkmak Amerika'nın özellikle Almanlarla birlikte enerjik, odaklanmış ve kararlı müdahalesini gerektirmektedir.”

Bu itibarla, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkistan jeopolitiği üzerinde de önemli etkileri olabilecektir. Zira Türkistan devletlerinin hemen hepsinin en önemli ticari partneri olan Rusya'ya Ukrayna işgali nedeniyle uygulanan yaptırımlar, Rusya ekonomisini dara soktuğu gibi Türkistan devletlerinin ekonomilerine de olumsuz etki yapmaktadır. Dahası önce Gürcistan daha sonra Ukrayna konusunda Batı'nın cılız kalan tepkileri Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki hamleleri konusunda Türkistan devletleri tarafından endişe kaynağı olarak değerlendirilebilir. Ocak 2022'de Kazakistan'da cereyan eden olaylar bu durumu daha da pekiştirmiştir.

Türkistan bölgesinin istikrarı Türkistan'ı oluşturan devletlerin kendi istikrarlarına ve birbirleriyle olan ilişkilerinin gelişmesine bağlıdır. Türkistan jeopolitiğinde özellikle bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ortaya çıkan anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi önemlidir. Bu bağlamda bölge devletlerinde meydana gelen değişimler gelecek için umut vadetmektedir. Gerek Özbekistan gerekse de Kırgızistan'da göreve gelen liderlerin bu anlaşmazlıkların çözümü için attığı adımlar ve yapılan açıklamalar Türkistan içinden yansıyan önemli gelişmelerdir. Türkistan liderlerinin bir araya geldikleri Mart 2018'de gerçekleşen zirve de sorunların çözümü, ortak hareket etme ve istikrarın sağlanması bağlamında son derece önemli olarak değerlendirilmelidir. Zirveye Rusya'nın davet edilmemesi de ayrıca çarpıcıdır. Yıllardan bu yana Nazarbayev'in dile getirdiği Türkistan devletlerinin birleşmesi fikrinin hayata geçmesi zor görünse de bu devletler arasında sorun teşkil eden konuların barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması ve istikrarlı bir şekilde devamı bölgenin ekonomik ve siyasi gelişimi açısından mecburidir. Türkistan devletlerinin gelişmeleri ve bölgesel sorunların çözümü dış güçlerin Türkistan üzerindeki etkisini de azaltacaktır.

Hazar'ın statüsü ve kullanımı konusunda Ağustos 2018 yılında imzalanan anlaşma bölge jeopolitiği açısından son derece önemlidir. Küresel aktörlerin ve enerji şirketlerinin yoğun ilgisi altında kalan bölgenin gerek statüsünün gerekse de kullanımının kıyıdaş devletler arasında çözüme kavuşturulması önemlidir. Brzezinski'nin Avrasya stratejisi bölge dışından bir gücün yani ABD'nin Avrasya hâkimiyeti üzerine kuruludur. Türkistan ve Avrasya jeopolitiği için hayati konumda olan bu havza üzerinde ABD veya bir başka küresel aktör olmadan kıyıdaş devletlerin kendi aralarında mutabakata varması bölge jeopolitiğinin geleceği açısından önemlidir. Son Hazar konvansiyonu taraflara Hazar geçişli projeler için imkân tanısa da, Rusya'nın kendisini devre dışı bırakmaları durumunda, çevresel etkileri bahane ederek bu projelere engel olma gayretine gireceği düşünülmelidir. Hazar'da uyuşmazlığın uzun yıllar süren müzakereler neticesinde çözümlenmiş olması Çin'i ve Tek Kuşak-Tek Yol projesini de akla getirmektedir. Zira Çin'in 21. yüzyıldaki ekonomik hedeflerinin gerçekleşmesi büyük ölçüde Hazar geçişli projelerin istikrarlı bir zemin bulmasına bağlıdır.

Günümüz siyasi gelişmeleri Türkistan'ın geçmişte ve günümüzde olduğu gibi gelecekte de jeopolitik mücadele alanı olmaya devam edeceğini göstermektedir. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve bölgedeki üslerinin kapatılmasına karşın Rusya ve Çin'in hem Türkistan devletleri ile birebir ilişkilerini artırması hem de ŞİÖ ve KGAÖ gibi örgütler yoluyla bölge ile daha yakından ilgilenmesi mevcut konjonktürde Türkistan jeopolitiğinde Rusya ve Çin'i bir adım önde göstermektedir. Ancak Ukrayna krizi Moskova'nın eski Sovyet alanındaki toplam gücüne olumsuz da yansiyabilir. Savaşta yaşadığı büyük kayıp, uluslararası meşruiyet yokluğu, BM Genel Kurulu'ndaki taraftan fakirliği, yaptırımlar gibi pek çok faktör Rusya'nın aleyhindedir. Komşusu ve büyük oranda soydaşı Ukrayna'yı yerle bir etmekten çekinmeyen bir Rusya, "yakın çevre"sinde ki devletler nezdinde "yumuşak güç" unsuru kullanabilir olmaktan tamamen çıkmış olacaktır. Öte yandan, Türkistan devletleri ile tarihî, kültürel, dilsel ve dinî ortaklığa sahip olan Türkiye'nin son dönemde Özbekistan başta olmak üzere bölge devletleri ile artan ikili ilişkileri ve Türk Konseyi gibi yapılanmalar çerçevesinde

gerçekleşen stratejik ortaklıklar Türkistan jeopolitiğinde Türkiye'nin pozisyonunu güçlendirmektedir. Azerbaycan'ın 2020 yılındaki Karabağ Zaferi ve bunun ardından Türk Devletleri Teşkilatı zemininde yoğunlaşan ilişkilerin ivme kazanması büyük ölçüde Türkiye'nin ekonomik ve siyasi başarısına bağlıdır.

KAYNAKÇA

Abdukerimov, B. (2018). *Özbekistan-Türkiye İlişkileri Güçleniyor*. [Online] <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ozbekistan-iliskileri-gucleniyor/1060872> [Erişim Tarihi: 22.04.2022].

Absametov, M.K., Murtazin, Ye.Zhs, Osipov, V. Sapargaliyev D.S. (2019) *Assessment Report on Classification of Energy and Mineral Resources and its Management in the Republic of Kazakhstan*, [Online] https://unece.org/DAM/energy/se/pdfs/UNFC/proj/unfc_ca/Report_Class_E_MR_KZ_IHG.pdf[Erişim Tarihi: 22.04.2022].

Aydın, A. (2015). “Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya’da Rusya, ABD ve Çin”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6 (13), 1-11.

Aydoğan, M. (2022). *At least 225 killed in recent Kazakhstan riots: Official*. [Online] <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/at-least-225-killed-in-recent-kazakhstan-riots-official/2475087> [Erişim Tarihi: 22.04.2022].

Brzezinski, Z. (2014). *Büyük Satranç Tahtası*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Stratfor (2018). *Central Asia's Economic Evolution From Russia To China*. [Online] <https://worldview.stratfor.com/article/central-asia-china-russia-trade-kyrgyzstan-kazakhstan-turkmenistan-tajikistan-uzbekistan> [Erişim Tarihi: 18.04.2022].

Cornell, S. E. (2004). “The United States and Central Asia: In the Steppes to Stay?”, *Cambridge Review of International Affairs*, 17 (2), 239-254.

Duarte, P.. "China in the Heartland: The Challenges and Opportunities of OBOR for Central Asia", M. Laruelle (Ed.), *China's Belt And Road Initiative And Its Impact in Central Asia* içinde (s. 11-20) Washington, D.C: The George Washington University Central Asia Program.

Duran, Hasan ve Purevsuren, Nyambayar. (2016). Güvenlik, Enerji Ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 281-294.

Ekrem, E. (2011). *Çin'in Orta Asya Politikaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi.

Erhan, Ç. (2004). "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri", *Uluslararası İlişkiler* 1 (3), 123-149.

Erol, M. S. (2018). *Türk Dünyasının Bütünleşmesinde Kazakistan ve Aksakal Faktörü*. [Online] <https://www.milligazete.com.tr/makale/1684861/prof-dr-m-seyfetin-erol/turk-dunyasinin-butunlesmesinde-kazakistan-ve-aksakal-faktoru> [Erişim Tarihi: 21.04.2022].

TASS (2018). Final Phase of Massive CSTO Military Drills Held in Kyrgyzstan. [Online] <http://tass.com/defense/1025827> [Erişim Tarihi: 19.04.2022].

Güneş, E. (2013). "Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası", *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi* 13 (27), 176-203.

Hekimoğlu, V. S. F. (2018). "Türkistan'da Bütünleşme Düşüncesi", *History Studies*, 10 (2), 57-77.

Indeo, F. (2012). *The Rise of China in Central Asia*. [Online] <http://www.limesonline.com/en/the-rise-of-china-in-central-asia> [Erişim Tarihi: 20.04.2022].

International Crisis Group (2017). *Uzbekistan: The Hundred Days*. [Online] <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/uzbekistan/242-uzbekistan-hundred-days> [Erişim Tarihi: 20.04.2022].

Javaid, F. (2017). “Collective Security Treaty Organization (CSTO) and Central Asian Region: Opportunities and Challenges”, *European Academic Research*, 4 (12), 10614-10633.

Kamalov, İ. (2008). *Putin Dönemi Rus Dış Politikası: Moskova'nın Rövanşı*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kamalov, İ. (2011). *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi.

Kara, M. (2020). İHH'dan 'Doğu Türkistan'da Toplama Kampları' raporu. [Online] <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ihhdan-dogu-turkistanda-toplama-kamplari-raporu/1899598> [Erişim Tarihi: 20.04.2022].

Karagöl, E. T. (2017). Modern İpek Yolu Projesi, *SETA Perspektif*, 174.

Kodaman, T. ve Gonca, İ. B. (2015). “Putin Döneminde Rusya'nın Orta Asya Politikası (2000'den Günümüze)”, İ. K. Ülger (Ed.), *Putin'in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi* içinde (s. 411-426), Ankara: Seçkin Yayınevi.

Kydyralieva, S. ve Abdibaitova, B. (2018). “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Merkezî Asya'daki Etkinsizliği”, *Bilge Strateji*, 10 (18), 93-108.

McBride, J. (2015). *Building the New Silk Road*. [Online] <https://www.cfr.org/backgrounder/building-new-silk-road> [Erişim Tarihi: 20.04.2022].

Mutlu, S. (2022). Türkiye ile Özbekistan arasında 10 anlaşma imzalandı. [Online] <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-ozbekistan-arasinda-10-anlasma-imzalandi/2549603> [Erişim Tarihi: 22.04.2022].

O'Byrne, D. (2021). *Azerbaijan and Turkmenistan agreement advances Caspian gas cooperation*. [Online] <https://eurasianet.org/azerbaijan-and-turkmenistan-agreement-advances-caspian-gas-cooperation> [Erişim Tarihi: 24.04.2022].

Pirinççi, F. (2008). “Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (1), 207-235.

Reuters (2021). *Kyrgyz and Tajik Security Forces Clash at Border in Water Dispute*. [Online] <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/kyrgyz-tajik-security-forces-clash-border-water-dispute-2021-04-29/> [Erişim Tarihi: 22.04.2022].

RFE/RL (2018). *Rare Central Asian Summit Signals Regional Thaw*. [Online], <https://www.rferl.org/a/central-asian-summit-astana-kazakhstan-uzbekistan-tajikistan-kyrgyzstan-turkmenistan/29101686.html> [Erişim Tarihi: 21.04.2022].

Rumer, E. B. (2012). Flashman's Revenge: Central Asia After September 11, *Strategic Forum*, 195.

Saeed, M. Z. (2017). *Uzbekistan: Are Things any Better under Shavkat Mirziyoyev?* [Online] <https://intpolicydigest.org/2017/04/17/uzbekistan-are-things-any-better-under-shavkat-mirziyoyev/> [Erişim Tarihi: 22.04.2022].

Sanayır, B. (2014). “Çin'in Orta Asya Politikası”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 57-72.

Sarıkaya, Y. (2012). “Kerimov Dış Politikası: Rejim Güvenliği Ekseninde 20 Yıl”, M. S. Kafkasyalı (Ed.), *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya* içinde (s.335-355), Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme- Araştırma Dizisi.

Sarıkaya, Y. (2018). “Ağustos 2018 Hazar Konvansiyonunun Anlamı: Siyasal ve Hukuksal Bir İnceleme”, A. O. Akalan (Ed.), *2. Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s.649-664), Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları.

Sarıkaya, Y. (2019). “Kazakistan Dış Politikasında Bir Başarı Örneği Olarak Uluslararası Arabuluculuk”, *VI. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 13-15 Haziran 2019, Bakü, Sempozyum Bildirileri Kitabı* içinde (ss.385-392)

Sattarov, R. (2017). *Политика России в Центральной Азии 3.0 – на постсоветском пространстве нет вечных союзников, есть только вечные интересы*. [Online] <http://caa-network.org/archives/8452> [Erişim Tarihi: 20.04.2022].

Şahin, Ç. (2021). “21. Yüzyılda Orta Asya’nın Bölgeleşmesi”, *21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Orta Asya Siyaseti*, Konya, ss.1-49, Eğitim Yay.

Şahin, V. N. (2018). Kazakistan’dan Türkistan Hamlesi. [Online] <https://avim.org.tr/tr/Yorum/KAZAKISTAN-DAN-TURKISTAN-HAMLESI>, [Erişim Tarihi: 19.04.2022].

The Astana Times (2017). *Kazakhstan Hosts CSTO Unbreakable Brotherhood 2017 Exercises*. [Online] <https://astanatimes.com/2017/10/kazakhstan-hosts-csto-unbreakable-brotherhood-2017-exercises/> [Erişim Tarihi: 19.04.2022].

Trenin, D. (2009) “Russia Reborn: Reimaging Moscow’s Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, 88 (6), 64-78.

World Nuclear Association (2021) World Uranium Mining Production: Updated September 2021 <https://www.world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/mining-of-uranium/world-uranium-mining-production.aspx>, [Erişim Tarihi: 22.04.2022].

Yapıcı, M. İ. (2010). *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etmenler*. Ankara: Usak Yayınları.

Yılmaz, M. (2013). Kutup(Suz!) Dünyada Türkistan’ın Jeopolitiği ve Giderek Artan Önemi, *Türk Dünyası Araştırmaları* 205, 137-154.